

KRZYSZTOF SZCZYGIELSKI

Uniwersytet w Białymstoku

PRAWO RZYMSKIE W WOLNEJ WSZECHNICY POLSKIEJ W OKRESIE DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

1. WPROWADZENIE

Problematyka związana z nauką i nauczaniem prawa rzymskiego w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego wzbudza zainteresowanie szerokiego grona badaczy, czego rezultatem jest ukazanie się licznych opracowań¹. Przybliżane w nich były sylwetki i dorobek naukowy poszczególnych romanistów oraz proces nauczania prawa rzymskiego w ośrodkach uniwersyteckich. Niektóre z ogłaszanych drukiem prac przybierały formę monografii, inne były natomiast publikowane w postaci artykułów i biogramów zamieszczanych w różnych księgach okolicznościowych. Przegląd literatury pozwala zauważyć, że mimo naprawdę pokażnej liczby prac są jeszcze zagadnienia wymagające pogłębionych studiów. Jednym z nich jest nauka oraz nauczanie prawa

¹ Por. literaturę zestawioną przez M. ZABŁOCKĄ: *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002; *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013; *Badania romanistów polskich w latach 2011-2013*, «Zeszyty Prawnicze» 15.2/2015, s. 191-242; *Gorsze lata polskiej romanistyki*, «Zeszyty Prawnicze» 17.4/2017, s. 131-177. Z nowszych prac wymienić można w szczególności artykuły zamieszczone w publikacji *'Ad laudem magistri nostri'*. *Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. GAJDA, Toruń 2018, czy też studium G. NANCKI, *Prawo rzymskie w pracach Marcelego Chlamtacza*, Katowice 2019.

rzymskiego w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie (dalej: WWP) i jej oddziale w Łodzi. Kilka uwag dotyczących tej materii znalazło się w monografii Bożeny Czech-Jezierskiej, *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011, s. 15-19. Jej autorka nie zdecydowała się jednak na szersze zaprezentowanie tej problematyki². Zaznaczyć jednak należy, że poza ogólnym szkicem skreślonym przez lubelską romanistkę, brak jest w literaturze opracowań w tym zakresie.

Celem niniejszego artykułu jest więc omówienie nauczania prawa rzymskiego w WWP w okresie II Rzeczypospolitej oraz krótka charakterystyka sylwetek uczonych wykładających ten przedmiot i ich spuścizny naukowej z zakresu prawa starożytnego Rzymu, w tym zwłaszcza przybliżenie niemal całkowicie zapomnianego Feliksa Szenwica.

2. POWSTANIE WWP W WARSZAWIE ORAZ JEJ WYDZIAŁU NAUK POLITYCZNYCH I SPOŁECZNYCH

Historia powstania WWP wiąże się z organizowanymi od początku lat 80. XIX stulecia w Warszawie tajnymi wykładami, które nazywano „Uniwersytetem Latającym”³. Kontynuatorem tej działalności oświatowej, choć w zmienionej formie, stało się Towarzystwo Kursów Naukowych. Kroki zmierzające do jego założenia podjęte zostały już w listopadzie 1905 r. Formalne funkcjonowanie Towarzystwa datuje się jednak od 1906 r., kiedy to nastąpiło zatwierdzenie jego statutu przez odpowiednie władze⁴. W roku 1919 następuje przekształcenie Towarzy-

² Por. opinie wyrażone w tej kwestii przez K. SZCZYGIELSKIEGO, *O roli prawa rzymskiego w kształceniu polskich prawników. Uwagi na marginesie książki Bożeny Anny Czech-Jezierskiej, Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, «Miscellanea Historico-Iuridica» (dalej: «MHI»), red. I. KRAŚNICKA, 13.1/2014, s. 308-309.

³ L. KRZYWICKI, „Wykłady latające” (*Poprzednicy Wolnej Wszechnicy Polskiej*), [w:] *‘Ex Litteris Libertas’: Jednodniówka studentów Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie*, Warszawa 1923, s. 13-16.

⁴ J. KRASSOWSKI, *Z historii Wolnej Wszechnicy Polskiej*, [w:] *‘Ex Litteris Libertas’: Jednodniówka studentów Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie*, Warszawa 1923,

stwa, które przyjmuje oficjalną nazwę WWP w Warszawie⁵, używaną już czasami nieco wcześniej.

Jednym z kilku wydziałów WWP, które rozpoczęły działalność w roku akademickim 1918/19, był Wydział Nauk Politycznych i Społecznych (dalej: WNPiS)⁶. Jego organizacja oparta została na wzorach znanych zagranicznych uczelni tego rodzaju: École Libre des Sciences Politiques w Paryżu, The London School of Economics and Political Science, Istituto di Scienze Politiche e Sociali (Cesare Alfieri) we Florencji i miała uwzględnić specjalne potrzeby i warunki takiego zakładu naukowego na polskim gruncie⁷. Głównym zadaniem WNPiS było systematyczne kształcenie tych wszystkich, którzy pragnęli poświęcić się działalności w zakresie nauk prawnych i społecznych, a więc urzędników państwowych, samorządowych oraz działaczy społecznych⁸. Zgodnie z brzmieniem § 72 statutu uczelni z 1935 r., dotychczasowy WNPiS zmienił swoją nazwę na Wydział Prawa i Nauk Ekonomiczno-Społecznych (dalej: WPiNES)⁹. W życiu naukowym i społecznym II Rzeczypospolitej WWP odgrywała znaczącą rolę¹⁰. Swój udział mieli tu również uczeni zajmujący się naukami prawnymi, w tym prawem rzymskim.

s. 19-20. Informacje o działalności Towarzystwa Kursów Naukowych zawiera praca *Dziesięciolecie Wolnej Wszechnicy Polskiej TKN. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Kursów Naukowych 1906-1916*, red. R. ORŁOWSKI, Warszawa 1917.

⁵ I. MYŚLICKI, *Wolna Wszechnica Polska. Cele i zadania. Ustrój. Uprawnienia*, Warszawa 1930, s. 5. Na temat WWP por. też Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół nr 14: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), sygn. 244 i zespół nr 2616: *Wolna Wszechnica Polska – zbiór akt*.

⁶ *Statut Wolnej Wszechnicy Polskiej*, Warszawa 1919, s. 18 (art. 61).

⁷ *WWP. Spis wykładów w r. ak. 1918/19*, Warszawa 1918, s. 27.

⁸ *Sprawozdanie z działalności WWP w latach 1916/17-1918/19*, Warszawa 1919, s. 22.

⁹ Dz. Urz. MWRiOP z 31 grudnia 1935 r. Nr 12, poz. 210: Statut Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie.

¹⁰ Szerzej na ten temat por.: Z. SKUBAŁA-TOKARSKA, *Społeczna rola Wolnej Wszechnicy Polskiej*, Wrocław 1967; S. REYMONT, *Wolna Wszechnica Polska. Powstanie, rozwój, zasługi*, Warszawa 1979; K. BARANOWSKI, *Alternatywna edukacja w II Rzeczypospolitej. Wolna Wszechnica Polska*, Warszawa-Łódź 2001.

3. ORGANIZACJA STUDIÓW NA WNPiS I MIEJSCE PRAWA RZYMSKIEGO

Model kształcenia słuchaczy WWP, którzy podjęli naukę¹¹ na WNPiS, różnił się w wielu kwestiach od schematu przyjętego na uniwersyteckich wydziałach prawa. Przede wszystkim w WWP nie obowiązywały rygory wydanego 16 października 1920 r. rozporządzenia MWRiOP w sprawie organizacji studiów prawniczych¹². Sposób ich odbywania regulowały wewnętrzne przepisy uczelni. Zgodnie z nimi studia trwały cztery lata. W początkowym okresie funkcjonowania WNPiS wszyscy słuchacze mieli obowiązek wysłuchania w ciągu I roku wykładów kursu objętego nazwą *Collegium Politicum*. Na dalszych latach studiów musieli oni uczęszczać na zajęcia dydaktyczne w minimalnym, tygodniowym wymiarze godzin ustalonym dla każdego semestru¹³. Z czasem wprowadzone zostały pewne zmiany. Trwające co najmniej osiem semestrów studia, podzielono na dwa odrębne etapy: a) dwuletni kurs *Collegium*, zakończony egzaminem komisyjnym; b) kurs dalszy, który kończył się egzaminem dyplomowym. Powstały *Collegia* z dwuletnimi programami nauczania: *Collegium Iuridicum* i *Collegium Oeconomicum*. Nadal słuchacze rozpoczynający naukę zobligowani byli do wysłuchania w trakcie I roku wspólnych wykładów na kursie *Collegium*. Zajęcia na II roku studiów zostały już jednak odpowiednio zróżnicowane. Ukończenie dwuletniego *Collegium* i zdanie przepisanych kolokwii oraz egzaminu komisyjnego uprawniało do otrzymania stosownego świadectwa. Słuchacze, którzy pragnęli uzyskać dyplom WNPiS, powinni kontynuować kształcenie przez kolejne cztery semestry na jednej z trzech grup nauk:

¹¹ Zaznaczyć trzeba, że przez wiele lat WWP stosowała znacznie łagodniejsze kryteria przyjmowania słuchaczy w porównaniu z tymi, które obowiązywały w uczelniach państwowych. Tytułem przykładu wskazać można na art. 21 statutu WWP z 1919 r., w myśl którego słuchaczem mogła zostać każda osoba po ukończeniu 16. roku życia. Szerzej na ten temat por. Z. SKUBAŁA-TOKARSKA, *op. cit.*, s. 200-204.

¹² Dz. Urz. MWRiOP z 15 grudnia 1920 r. Nr 22, poz. 140: Rozporządzenie MWRiOP w sprawie organizacji studiów prawnych w uniwersytetach państwowych, s. 300-304.

¹³ WWP. *Przepisy dla słuchaczy rzeczywiście Wydziału Nauk Politycznych i Społecznych*, Warszawa 1923, *passim*.

prawniczej, ekonomicznej lub samorządowej. Po złożeniu wymaganych planem kolokwiów, kandydat mógł wnieść podanie o dopuszczenie go do egzaminu dyplomowego. Do podania dołączał pracę dyplomową. Pomyślny przebieg egzaminu był podstawą uzyskania dyplomu ukończenia WNPiS¹⁴.

W pierwszych latach działalności WNPiS wykłady z prawa rzymskiego wchodziły w skład kursu *Collegium Politicum* na I roku studiów¹⁵. Sytuacja ta uległa jednak zmianie w roku akademickim 1922/23, kiedy to zajęcia z prawa rzymskiego nie znalazły się już w programie tego kursu. Słuchacze mogli zapoznać się z prawem starożytnego Rzymu w trakcie dalszych lat studiów. Zmiany wprowadzające dwa oddzielne etapy kształcenia spowodowały, że od roku akademickiego 1926/27 *Dzieje prawa rzymskiego* przybliżane były na II roku *Collegium Iuridicum*, natomiast *System prawa rzymskiego* wykładano już w ramach kursu dalszego dla grupy prawniczej. Przystąpienie do egzaminu dyplomowego uwarunkowane było między innymi od złożenia kolokwiów z obydwu tych przedmiotów¹⁶. Warto dodać, że słuchacz mógł wskazać prawo rzymskie jako przedmiot główny egzaminu dyplomowego. Wówczas wybierał jeszcze dwa przedmioty poboczne, którymi mogły być: prawo cywilne, prawo handlowe, historia ustawodawstw zachodnioeuropejskich lub historia gospodarcza powszechna. Zaznaczyć w tym miejscu trzeba, że prawo rzymskie jako przedmiot poboczny można było podać tylko wtedy, gdy słuchacz zdecydował się na filozofię prawa jako przedmiot główny. Dziwi natomiast brak takiej możliwości przy wyborze prawa cywilnego lub kościelnego jako przedmiotu głównego.

¹⁴ WWP. *Przepisy dla słuchaczy rzeczywistych Wydziału Nauk Politycznych i Społecznych*, Warszawa 1927, *passim*.

¹⁵ WWP. *Rok XVI. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1921/22*, Warszawa 1921, s. 30-31.

¹⁶ *Przepisy dla słuchaczy...* § 15: „Po złożeniu kolokwiów z kursu *Collegium* przed przystąpieniem do egzaminu dyplomowego słuchacz rzeczywisty w czasie swych studiów winien złożyć kolokwia z przedmiotów w jednej z następujących grup nauk: A) w grupie prawniczej: 1) Historia prawa rzymskiego; 4) Prawo rzymskie (dogmatyka); § 18: Rygory kolokwiów są następujące: [...] semestr VIII może być zaliczony dopiero po złożeniu wszystkich kolokwiów obowiązujących wyliczonych w § 15”.

Tematyka pracy dyplomowej mogła obejmować zagadnienia z zakresu prawa rzymskiego¹⁷.

Pisząc o miejscu prawa antycznego Rzymu w WWP, odnotować należy, że Seminarium Prawa Rzymskiego pojawiło się wśród zakładów naukowych WNPiS dopiero w roku akademickim 1934/35. Kierownictwo nad nim sprawował Borys Łapicki¹⁸. Pierwsze zajęcia w ramach Seminarium zaczęły się w roku akademickim 1935/36.

Wspomnieć również trzeba, że w okresie międzywojennym władze WWP podejmowały kroki w celu uzyskania dla uczelni tych samych uprawnień, jakie posiadały państwowe szkoły akademickie. Na mocy art. 55 ust. 1 ustawy z 15 marca 1933 r. o szkołach akademickich¹⁹ WWP w Warszawie zaliczona została do prywatnych szkół akademickich. W 1935 r. ukazało się rozporządzenie MWRiOP, zgodnie z którym WWP uzyskała prawo nadawania na WNPiS stopnia magistra nauk ekonomiczno-społecznych²⁰. Nadal jednak nie mogła nadawać stopnia magistra praw.

4. NAUCZANIE PRAWA RZYMSKIEGO W WWP W WARSZAWIE

Wykłady z prawa rzymskiego znalazły się w programie WNPiS już w pierwszym roku działalności nowej warszawskiej uczelni. Zajęcia zatytułowane *Historia i ogólne zasady prawa rzymskiego*, w wymiarze

¹⁷ Zgodnie z § 20 *Przepisów dla słuchaczy*..., praca powinna powstać pod kierunkiem jednego z profesorów WNPiS. Mogła być też napisana w innej uczelni i zostać zaaprobowana przez profesora WWP. Warto zwrócić uwagę, że przed przystąpieniem do pisania pracy słuchacz musiał wykazać się przed profesorem gruntowną znajomością przynajmniej jednego języka zachodnioeuropejskiego. Z kolei § 22 stanowił wyraźnie, że praca dyplomowa powinna należeć do zakresu tej nauki, która ma być przedmiotem głównym egzaminu dyplomowego.

¹⁸ *WWP. Rok XXIX. Skład osobowy i spis wykładów wraz z rozkładem godzin na rok akademicki 1934/35*, Warszawa 1934, s. 18.

¹⁹ Dz. U. z 1933 r. Nr 29, poz. 247.

²⁰ Rozporządzenie MWRiOP z 8 października 1935 r. o udzieleniu WWP w Warszawie prawa nadawania niektórych niższych stopni naukowych (Dz. Urz. MWRiOP z 31 października 1935 r. Nr 10, poz. 177).

jednej godziny tygodniowo rocznie, miał prowadzić Jan J. Litauer²¹. *Sprawozdanie z działalności WWP za lata 1916/17-1918/19* zawiera jednak informację, że materię związaną z prawem rzymskim prezentował słuchaczom F. Szenwic²². Najprawdopodobniej to właśnie on był pierwszym wykładowcą tego przedmiotu w WWP, do której został oficjalnie powołany już 15 września 1918 r.²³ Pamiętać trzeba, że *Spis wykładów* ukazał się drukiem w 1918 r., zapewne jeszcze przed nawiązaniem współpracy z F. Szenwicem, natomiast *Sprawozdanie z działalności WWP*, obejmujące między innymi pierwszy rok pracy dydaktycznej na WNPiS, opublikowano w 1919 r.

Przez kilka kolejnych lat akademickich, mianowicie 1919/20-1923/24, jedyną osobą prowadzącą zajęcia poświęcone prawu starożytnego Rzymu był F. Szenwic. W latach 1919/20 i 1920/21 wykładał on *Prawo rzymskie* (dwie godziny tygodniowo rocznie), następnie w roku akademickim 1921/22 *Historię i instytucje prawa rzymskiego* (dwie godziny tygodniowo rocznie), natomiast w roku akademickim 1922/23 *Dogmatykę prawa rzymskiego* (trzy godziny tygodniowo rocznie). Istotne zmiany w procesie kształcenia nastąpiły w roku akademickim 1923/24, kiedy to w programie studiów znalazły się dwa odrębne wykłady: *Dzieje prawa rzymskiego* i *Dogmatyka prawa rzymskiego*. Odbywały się one przez cały rok, pierwszy w wymiarze dwóch godzin tygodniowo, drugi zaś trzech godzin tygodniowo. Taki podział utrzymywał się wiele lat. Feliks Szenwic prowadził oba wykłady jedynie w roku akademickim 1923/24. W następnych latach, aż do momentu zakończenia swojej działalności naukowo-dydaktycznej w WWP w roku 1932, uczony ten przybliżał słuchaczom tylko *Dzieje prawa rzymskiego*. Odnotować trzeba, że liczba godzin przeznaczonych na ten wykład uległa od roku akademickiego 1926/27 zmniejszeniu o połowę.

Niezwykle ważnym momentem w historii nauczania prawa rzymskiego w WWP było zatrudnienie B. Łapickiego. Uczony ten powołany został do grona wykładowców warszawskiej uczelni 11 października

²¹ WWP. *Spis wykładów w r. ak. 1918/19*, Warszawa 1918, s. 29.

²² *Sprawozdanie z działalności WWP w latach 1916/17-1918/19*, Warszawa 1919, s. 22.

²³ WWP. *Sprawozdanie z działalności w roku akademickim 1920/21*, Warszawa 1922, s. 22.

1923 r.²⁴ Dodać należy, że Łapicki powrócił do Polski z Rosji, gdzie się urodził, zdobył wykształcenie prawnicze i pracował jako wykładowca. Ogromny wpływ na jego decyzję miał ówczesny prorektor WWP Leon Petrażycki, z którym Łapicki pozostawał w dobrych relacjach towarzyskich²⁵. Pierwsze wykłady z prawa rzymskiego uczony rozpoczął w roku akademickim 1924/25, a ich przedmiot stanowiła *Dogmatyka prawa rzymskiego* (trzy godziny tygodniowo rocznie). Przez kolejne lata, aż do wybuchu wojny, prowadzone przez niego zajęcia określane były w programie studiów jako *System prawa rzymskiego* bądź też *Prawo rzymskie* (w latach 1934/35 i 1935/36). Wykłady odbywały się najczęściej w wymiarze trzech godzin tygodniowo rocznie, choć w niektórych latach wynosiły cztery godziny tygodniowo rocznie²⁶. Obciążenia dydaktyczne B. Łapickiego obejmowały także *Seminarium z prawa rzymskiego*, w wymiarze jednej godziny tygodniowo rocznie. Zajęcia tego rodzaju pojawiają się trzykrotnie, w latach 1935/36-1937/38, ale nie ma informacji na temat liczby osób w nich uczestniczących oraz sposobu pracy ze studentami.

Dodać należy, że wykłady prowadzone przez B. Łapickiego i F. Szeniwickiego na WNPiS były także polecane słuchaczom Wydziału Humanistycznego WWP²⁷. Zajęcia dydaktyczne w WWP odbywały się w godzinach popołudniowych i wieczornych, co było spowodowane tym, że sporą grupę słuchaczy stanowiły osoby pracujące zawodowo.

W gronie osób wykładających materię prawa rzymskiego znalazł się również historyk starożytności Zdzisław Zmigryder-Konopka. Począwszy od roku akademickiego 1932/33 prowadził on na WNPiS wykład *Linie rozwojowe w ustroju państwa rzymskiego*, a następnie przez cztery kolejne lata *Rozwój procesu sądowego w Rzymie w związku z dziejami ustroju*. Wszystkie te zajęcia były wykładami zleconymi, a ich wymiar czasowy wynosił jedną godzinę tygodniowo rocznie.

²⁴ WWP. *Sprawozdanie z działalności w roku akademickim 1923/24*, Warszawa 1925, s. 47.

²⁵ Por. J. KODRĘBSKI, *Borys Łapicki (1889-1974)*, [w:] *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu 'in memoriam'*, red. A. PIKULSKA-ROBASZKIEWICZ, Łódź 2000, s. 96.

²⁶ Tak było pięciokrotnie, w latach 1926/27 i 1935/36-1938/39.

²⁷ WWP. *Rok XXIII. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1928/29*, Warszawa 1928, s. 32.

Uczonym, który przybliżał słuchaczom WWP zagadnienia z prawa antycznego Rzymu, był też Włodzimierz Kozubski. Jego dwuletnia działalność dydaktyczna przypadająca na lata 1934/35 i 1935/36 sprowadzała się do zaprezentowania *Historii prawa rzymskiego*, którą wykladał w wymiarze dwóch godzin tygodniowo rocznie²⁸.

Zebrane informacje pokazują, że liczba godzin wykładów z prawa rzymskiego była w początkowym okresie funkcjonowania WNPiS bardzo mała w porównaniu z uniwersyteckimi wydziałami prawa, na których zajęcia z tego przedmiotu musiały być prowadzone dla studentów I roku w wymiarze co najmniej 160 godzin²⁹. Tymczasem w WWP było to najpierw 30 godzin, w kolejnych latach 60 i 90 godzin. Pewna stabilizacja pojawia się dopiero od roku akademickiego 1923/24, kiedy to na wykłady z prawa rzymskiego przewidziano 150 godzin. Do wybuchu wojny liczba ta wynosiła zwykle 120-150 godzin. Pamiętać jednak trzeba, że zajęcia te nie odbywały się w ciągu jednego roku. Słuchacze kończący swoją edukację na *Collegium Iuridicum* mogli więc poznać tylko dzieje prawa rzymskiego, które wykładano w wymiarze 30-60 godzin rocznie. Przez cały okres II Rzeczypospolitej w programach nauczania WNPiS nie było przewidzianych ćwiczeń z prawa rzymskiego.

Główny ciężar prowadzenia zajęć z prawa rzymskiego spoczywał na B. Łapickim i F. Szenwicu. Żaden z nich nie opublikował jednak w okresie międzywojennym podręcznika obejmującego prezentowany na wykładach materiał. Nie ma też wiadomości na temat skryptów czy repetytoriów z prawa rzymskiego wydawanych przez słuchaczy WWP, choć tego rodzaju opracowania ogłaszano z innych przedmiotów³⁰. Zapewne pokłosem prowadzonego przez Z. Zmigrydera-Konopkę

²⁸ Por.: WWP. Rok XXIX. *Skład osobowy i spis wykładów wraz z rozkładem godzin na rok akademicki 1934/35*, Warszawa 1934, s. 47; WWP. Rok XXX. *Skład osobowy i spis wykładów wraz z rozkładem godzin na rok akademicki 1935/36*, Warszawa 1935, s. 48.

²⁹ Por. § 4 rozporządzenia MWRiOP w sprawie organizacji studiów prawnych w uniwersytetach państwowych. Jak dowodzą badania B. CZECH-JEZIERSKIEJ, *op. cit.*, s. 87-158, w wielu uniwersytetach przewidziane były jeszcze wyższe normy godzinowe.

³⁰ Por. skrypty z wykładów prof. dr. W. MALINIAKA: *Historja ustroju Polski*, Warszawa 1927, ss. 166; *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1927, ss. 194, ogłoszone przez Wydawnictwo skrótów Międzystowarzyszeniowej Sekcji Skryptowej WWP.

wykładu *Rozwój procesu sądowego w Rzymie w związku z dziejami ustroju* miało być ukazanie się opracowań: *W Rzymie przed sądem* i *Ustrój prawno-państwowy w Rzymie*³¹. Niestety, plany te nie zostały zrealizowane. Z kolei praca W. Kozubskiego, *Historia i źródła rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków 1938, stała się dostępna już po zaprzestaniu prowadzenia przez niego wykładów w WWP.

Sporo światła na zajęcia prowadzone przez F. Szenwica rzucają maszynopisy jego wykładów zachowane w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych (dalej: PISK) w Rzymie³². Nie były one dotychczas przedmiotem zainteresowania badaczy dziejów prawa rzymskiego w Polsce. Opracowania te nie zawierają informacji na temat tego, kiedy powstały. Mając jednak na uwadze ich tytuły: *Dzieje prawa rzymskiego* i *Instytucje prawa rzymskiego*, przyjąć można, że przygotowane zostały w początkowym okresie aktywności dydaktycznej F. Szenwica, a więc w latach 1918/19-1923/24, gdy był jedynym wykładowcą prawa antycznego Rzymu w WWP.

Maszynopis *Dzieje prawa rzymskiego* rozpoczyna autor od stwierdzenia, że: „Prawo rzymskie stanowi podstawę studiów współczesnego prawa cywilnego. Kodeks cywilny, obowiązujący w Polsce, bardzo często powtarza zasady prawa rzymskiego, zwłaszcza w przedmiocie prawa o zobowiązaniach. Nawet doktryna współczesna całkowicie gruntuje się dotychczas na podstawach, zaczerpniętych z prawa rzymskiego [...]. Dzieje prawa rzymskiego stanowią najciekawszą stronicę historii starożytnej”. Następnie F. Szenwic zaznacza, że wykład prowadzony będzie „w porządku synchronistycznym, a nie instytucyjnym, gdyż takim sposobem lepiej uwydatni się całokształt ewolucji prawa”. Dzieje prawa rzymskiego dzieli uczony na trzy okresy: 1. starożytny³³ – od utworzenia

³¹ Informacja, że prace te przygotowywane są do druku, znajduje się na tylnej okładce dzieła J. MANTEUFFLA, *Książka w starożytności*, Lwów 1937. Miały się one ukazać w ramach Biblioteczki Klasycznej «Grecja i Rzym».

³² Por. PISK w Rzymie, zespół nr 705/14/0: Spuścizna rodziny Szenwiców.

³³ Ta część (s. 1-90) poświęcona została następującym zagadnieniom: 1. Wstęp, 2. Ustrój państwowy Rzymu starożytnego, 3. Plebejusze w pierwszej połowie Rzeszy, 4. Demokratyzacja ustroju państwowego, 5. *Nobilitas*, 6. Magistratura, 7. Gospodarstwo narodowe, 8. Charakter prawa rzymskiego, 9. Źródła prawa. Zwyczaj.

Rzymu do pierwszej wojny punickiej, czyli pierwszej połowy III w. p.n.e.; 2. rozwoju prawa narodów³⁴ – za koniec tego okresu przyjmuje wstąpienie na tron cesarza Dioklecjana w 284 r. n.e.; 3. upadku kultury, zamierania stosunków handlowych i powrotu do prostych form bytu ekonomicznego³⁵ – kończący się na panowaniu cesarza Justyniana (527-565). Praca F. Szenwica była dość obszerna, gdyż liczyła 362 strony. Widać jednak wyraźnie, że jej twórca nie ograniczył się do przedstawienia dziejów prawa rzymskiego, ale omawia też jego instytucje w trzech

Ustawa, 10. Prawnicy, 11. Rodzaje zdolności prawnej, 12. Związek rodzinny, 13. Podział praw cywilnych, 14. Małżeństwo i władza męża, 15. Władza ojcowska, 16. *Mancipium*, 17. Opieka i kuratela, 18. O rzeczach w ogóle, 19. Prawo własności, 20. Władza nad niewolnikami, 21. Służebność, 22. Zobowiązania wynikłe z umów, 23. Zobowiązania wynikłe z deliktów prywatnych, 24. Zasady ogólne prawa spadkowego, 25. *Successio ab intestato*, 26. *Successio ex testamento*, 27. Zasady ogólne organizacji sądowej, 28. Strony w procesie. Sesje sądowe, 29. Postępowanie *in iure*, 30. Postępowanie *in iudicio*.

³⁴ Tematyka tej części (s. 91-250) obejmowała: 31. Ustrój państwowy w końcu Rzeczypospolitej, 32. Prowincje, 33. Ustrój socjalny, 34. Od republiki do pryncypatu, 35. *Princeps*, 36. Zgromadzenia ludowe. Senat. *Consilium principis*, 37. Urzędy i nowe klasy, 38. Twórczość prawna, 39. Charakter ogólny prawa cywilnego, 40. *Edicta magistratum*, 41. Ustawy, 42. Jurysprudencja, 43. Postępowanie formułkowe, 44. Formułka, 45. Rodzaje akcji, 46. *Exceptio*, 47. Środki obrony oparte na *imperium magistratus*, 48. Zdolność prawna, 49. Osoba prawna, 50. Małżeństwo i władza męża, 51. Posąg, 52. *Patria potestas*, 53. Opieka i kuratela, 54. *Possessio*, 55. Prawo własności, 56. *Dominica potestas*, 57. Służebność, 58. *Superficies i ius in agro vectigali*, 59. Zastaw, 60. Zobowiązania wynikłe z umów, 61. *Obligatio ex delicto privato*, 62. *Obligatio quasi ex contractu i quasi ex delicto*, 63. Przedstawicielstwo. Ustępowanie zobowiązań, 64. Gaśnięcie zobowiązań. *Obligatio naturales*, 65. *Successio ex testamento*, 66. *Bonorum possessio*, 67. Legaty i fideikomisy, 68. *Donationes inter vivos*, 69. *Donationes mortis causa*.

³⁵ Ta część, posiadająca nową paginację (s. 1-112), zawierała: 70. Monarchia absolutna, 71. Cesarz, 72. Ustrój biurokratyczny, 73. Administracja miejska, 74. Ustrój społeczny, 75. Mieszczanie, klasa wojskowa. *Ordo senatorius*, 76. Charakter prawa, 77. Ogólny charakter prawa, 78. Źródła prawa, 79. Kodyfikacja prawa, 80. Zdolność prawna, 81. Osoba prawna, 82. Małżeństwo i konkubinaty, 83. *Dos. Donatio ante nuptias*, 84. *Patria potestas*, 85. Opieka i kuratela, 86. *Possessio*. Prawo własności, 87. *Iura in re aliena*, 88. Władza nad niewolnikami, 89. O zobowiązaniach w ogóle, 90. Zobowiązania poszczególne – następnie jest błąd w numeracji, bo kolejne zagadnienie oznaczono jako 92. Spadkobranie, 93. Legaty i fideikomisy, 94. *Cognitio extra ordinem*, 95. Ustrój sądowy, 96. Akcje; 97. Ogólny bieg procesu.

zakreślonych przez siebie okresach. Nie jest przy tym konsekwentny, jeśli wziąć pod uwagę kolejność prezentowanych zagadnień. I tak, kwestie natury procesowej w pierwszym i trzecim okresie przybliżane są jako ostatnie, podczas gdy w okresie drugim są one umiejscowione jeszcze przed prawem osobowym i rodzinnym.

Lektura drugiego z maszynopisów – *Institucje prawa rzymskiego*, pozwala stwierdzić, że zawiera on luki w prezentowanym materiale, a wielu zagadnień autor po prostu nie zaczął nawet omawiać. Numeracja opracowania kończy się na s. 146, ale w rzeczywistości jest ono znacznie krótsze i liczy 96 stron³⁶. Chcąc przejść w sposób płynny od wykładu historii prawa rzymskiego do przedstawienia jego instytucji, F. Szenwic podkreśla w pierwszych zdaniach, że: „Prawo rzymskie cywilne w dobie obecnej ma nie tylko znaczenie dziejów prawa, lecz stanowi podstawę i podwaliny późniejszych, a nawet współczesnych kodeksów”. Wskazuje też wartości dydaktyczne prawa rzymskiego jako najlepszego materiału dla początkujących prawników, dającego możliwość przyzwyczajania się do analizy prawnej. Akcentuje także walory etyczne regulacji obowiązujących w antycznym Rzymie. Przypomina, że „prawnicy rzymscy nigdy nie zapomnieli o najdonioślejszych celach prawa i ich prace wykazują dobitnie, jak należy stosować prawo, aby zawsze było sprawiedliwe, aby nigdy nie przestawało być słuszne”. Autor maszynopisu wyjaśnia,

³⁶ Zawartość maszynopisu, podzielona na działy i paragrafy, przedstawiała się następująco: Dział I: 1. Ogólne pojęcie prawa, 2. Prawo pod względem przedmiotowym, 3. *Aequitas, humanitas, natura rerum, ius naturale*, 4. Prawo publiczne i prywatne, 5. Normy prawne. *Ius singulare i privilegia*. Dział II: Źródła prawa, 6. Zwyczaj, 7. Ustawa, autonomia, 8. Stosowanie norm prawnych, 9. System prawny. Prawo prawników. Dział III: Granice stosowania prawa, 10. Stosowanie prawa według czasu, 11. Stosowanie prawa według miejsca. Dział IV: Prawo pod względem podmiotowym, 12. Obrona prawna. *Actio*, 13. Klasyfikacja akcji, 14. Obrona przeciwko akcji. *Exceptio*, 15. Zbieg praw. Zbieg akcji, 16–17. Brak tekstu w maszynopisie, 18. Kiedy osoba fizyczna przestaje istnieć, 19. *Capitis deminutio media i minima*, 20. Czynniki prawne w stosunkach osób fizycznych, 21. Pokrewieństwo i powinowactwo, 22. Osoba prawna. Dział VI: Przedmiot prawa, 23. Rodzaje przedmiotów prawa, 24. Cechy prawne rzeczy, 25. *Res in commercium i extra commercium*, 26. Szczególne rodzaje *res extra commercium*, 27. Nabycie praw, 28. Zmiana prawa, 29. Akty prawne, 30. Wyrażanie woli, 31. Stosunek woli do jej zewnętrznego wyrażenia.

że prawo rzymskie wykłada się albo według systematyki *personae, res, actiones*, albo tak jak w Niemczech, mianowicie część ogólną i potem poszczególne działy. Sam przyjmuje drugi z tych sposobów. Maszynopis zamykają rozważania dotyczące aktów o charakterze handlowym, przy czym tekst urywa się w połowie zdania, na środku strony.

Warto też poświęcić nieco miejsca na informacje dotyczące sposobu prowadzenia zajęć przez uczonych pracujących w WWP. Izabela Biezuńska-Małowist, która przez kilka lat była studentką Z. Zmigrydera-Konopki na Uniwersytecie Warszawskim (dalej: UW), a następnie jego asystentką na Wydziale Humanistycznym WWP, podkreśla, że uczony miał „wyjątkowo piękny głos i sztukę wymowy; dbał jednak także, aby każdy jego wykład stanowił skończoną całość”³⁷. Dodaje również, że posiadał „umiejętności prowadzenia zajęć stosownie do poziomu uczestników, ale jednocześnie ze zmuszaniem ich do pracy na granicy maksimum ich możliwości”³⁸. Oceny dotyczące działalności dydaktycznej B. Łapickiego i W. Kozubskiego zachowały się we wspomnieniach studentów UW, ale można przypuszczać, że sposób prowadzenia przez nich wykładów i postawa wobec słuchaczy WWP nie różniły się zasadniczo od praktyk stosowanych na UW. Pierwszy z uczonych miał wykładać „sucho i bezbarwnie”, wymawiając przy tym w przedziwny sposób łacińskie zwroty, których brzmienie określali studenci jako skrzyżowanie języka rosyjskiego z włoskim³⁹. Zajęcia realizowane przez W. Kozubskiego spotykały się z pozytywnymi opiniami uczestników, a sam romanista postrzegany był jako osoba bardzo życzliwie nastawiona do studentów⁴⁰.

³⁷ I. BIEŻUŃSKA-MAŁOWIST, *Zdzisław Zmigryder-Konopka (1897-1939)*, [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. GIEYSZTOR, J. MATERNICKI, H. SAMSONOWICZ, Warszawa 1986, s. 362.

³⁸ *Ibidem*, s. 371.

³⁹ M. ZABŁOCKA, *Nauki historycznoprawne w Uniwersytecie Warszawskim w okresie II Rzeczypospolitej. Prawo rzymskie*, [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. PYTER, Lublin 2008, s. 296-297; B. CZECH-JEZIERSKA, *op. cit.*, s. 123.

⁴⁰ M. ZABŁOCKA, *Z dziejów prawa rzymskiego na Uniwersytecie Warszawskim (Sylwetka Włodzimierza Kozubskiego)*, [w:] *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu* 'in

5. NAUCZANIE PRAWA RZYMSKIEGO W ODDZIALE WWP W ŁODZI

Oddział WWP w Łodzi powstał w 1928 r.⁴¹ Wykłady rozpoczęły się 15 października tego roku, zaś uroczyste otwarcie uczelni miało miejsce 28 października 1928 r. w obecności podsekretarza stanu MWRiOP Sławomira Czerwińskiego, przedstawicieli władz miejscowych i społeczeństwa. Jednym z wydziałów, na którym odbywał się proces kształcenia studentów, był WNPiS⁴². Statut uczelni z 1935 r. zmienił jego nazwę na WPiNES⁴³.

Materię z zakresu prawa antycznego Rzymu w oddziale WWP w Łodzi, od chwili jego utworzenia aż do wybuchu II wojny światowej, przybliżał studentom B. Łapicki. W pierwszym roku działalności uczelni prowadził on zajęcia z *Prawa rzymskiego*, w wymiarze dwóch godzin tygodniowo rocznie⁴⁴. W latach 1929/30-1931/32 studenci słuchali już dwóch wykładów, którymi były: *Historia prawa rzymskiego* (I rok) i *System prawa rzymskiego* (II rok), obydwie po dwie godziny tygodniowo rocznie. Począwszy od roku akademickiego 1932/33, przez kilka następujących lat B. Łapicki prezentował słuchaczom jedynie *Prawo rzymskie* (dwie godziny tygodniowo rocznie)⁴⁵. W pracy dydaktycznej na WNPiS wspierał go Z. Zmigryder-Konopka, do którego dołączył później W. Kozubski. Pierwszy z nich prowadził w roku 1932/33 zajęcia zatytułowane

memoriam’, red. A. PIKULSKA-ROBASZKIEWICZ, Łódź 2000, s. 449-450; B. CZECH-JEZIERSKA, *op. cit.*, s. 124.

⁴¹ Działalność oddziału WWP w Łodzi przybliży K. BARANOWSKI, *Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi 1928-1939*, Warszawa-Łódź 1977. Por. też Archiwum Państwowe w Łodzi, zespół nr 245: Wolna Wszechnica Polska Oddział Łódzki.

⁴² WWP w Warszawie. *Oddział w Łodzi. Sprawozdanie za okres 1928-1937*, Łódź 1938, s. 4.

⁴³ Por. § 72 statutu WWP w Warszawie (Dz. Urz. MWRiOP z 31 grudnia 1935 r. Nr 12, poz. 210).

⁴⁴ WWP. *Rok XXIII. Oddział w Łodzi. Rok I. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1928/29*, Warszawa 1928, s. 11.

⁴⁵ Por. spisy wykładów w latach akademickich 1932/33-1937/38. W ostatnim roku działalności oddziału WWP w Łodzi wykład B. Łapickiego nosił nazwę *System prawa rzymskiego* (WWP. *Rok XXXIII. Oddział w Łodzi. Rok XI. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1938/39*, Łódź 1938, s. 29).

Linie rozwojowe ustroju państwa rzymskiego (jedna godzina tygodniowo rocznie)⁴⁶. W następnym roku warszawski historyk starożytności wykladał *Rozwój procesu sądowego w Rzymie w związku z dziejami ustroju*, w wymiarze jednej godziny tygodniowo rocznie. Zmigryder-Konopka wyjaśniał studentom łódzkiego WNPiS zagadnienia związane z różnymi formami procesu także w latach 1934/35 i 1935/36, w wymiarze jednej godziny tygodniowo rocznie (zajęcia nosiły nazwę *Rozwój procesu sądowego w Rzymie*). Aktywność dydaktyczna W. Kozubskiego polegała na poprowadzeniu w latach 1934/35 i 1935/36 wykładów z *Historii prawa rzymskiego* (1,5 godziny tygodniowo rocznie)⁴⁷.

Wspomnieć też trzeba o informacjach, zgodnie z którymi w latach 1934/35 i 1935/36 B. Łapicki miał prowadzić w semestrze letnim *Seminarium z prawa rzymskiego*, w wymiarze jednej godziny tygodniowo⁴⁸. Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy rzeczywiście się ono odbywało, a jeśli tak, to jaka była frekwencja i przebieg pracy z uczestnikami. Tego rodzaju spotkania ze studentami nie pojawiają się już bowiem w kolejnych latach.

Zajęcia dydaktyczne, podobnie zresztą jak te w stolicy, zaplanowane były w taki sposób, aby osoby pracujące zawodowo mogły bez przeszkód w nich uczestniczyć. I tak, B. Łapicki prowadził wykłady w poniedziałki późnym popołudniem i wieczorem, Z. Zmigryder-Konopka w piątki w godzinach 18-19, natomiast W. Kozubski w soboty. Wszyscy wykładający materię związaną z prawem rzymskim dojeżdżali do łódzkiego oddziału WWP z Warszawy. Nie była to sytuacja komfortowa zarówno dla prowadzących zajęcia, jak i słuchaczy. Powszechną praktyką było odbywanie wykładów w ciągu jednego popołudnia, co przy dużej liczbie godzin dydaktycznych mogło mieć niekorzystny wpływ na ich

⁴⁶ WWP. Rok XXVII. Oddział w Łodzi. Rok V. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1932/33, Łódź 1932, s. 16.

⁴⁷ WWP. Rok XXIX. Oddział w Łodzi. Rok VII. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1934/35, Łódź 1934, s. 21; WWP. Rok XXX. Oddział w Łodzi. Rok VIII. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1935/36, Łódź 1935, s. 21.

⁴⁸ WWP. Rok XXIX. Oddział w Łodzi. Rok VII. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1934/35, Łódź 1934, s. 21; WWP. Rok XXX. Oddział w Łodzi. Rok VIII. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1935/36, Łódź 1935, s. 21.

jakość. Po kilku bowiem godzinach wypełnionych podróżą i pierwszymi zajęciami, przekazywanie wiedzy słuchaczom podczas następnych wykładów w sposób równie sprawny i atrakcyjny nie było łatwe. Jak zauważa Krzysztof Baranowski⁴⁹, niemal wszyscy z grona kadry naukowej oddziału WWP w Łodzi spieszący się na pociąg starali się mocno ograniczać czas na przerwy między poszczególnymi jednostkami dydaktycznymi. Przy takiej organizacji zajęć trudno było także na znalezienie wolnego czasu na konsultacje ze studentami⁵⁰. Pamiętać też trzeba, że utrzymanie należytej koncentracji przez osoby, które po trudach pracy zawodowej uczestniczą jeszcze w wielogodzinnych wykładach oddzielonych krótką przerwą, nie zawsze było możliwe. Atmosfera życzliwości i zrozumienia, jaka panowała między kadrą naukową a słuchaczami łódzkiego oddziału WWP, pozwalała jednak przezwyciężyć wszelkie niedogodności.

Wspomnieć można, że w latach 1928-1937 dyplomy ukończenia czteroletnich studiów na WPiNES otrzymało zaledwie 15 słuchaczy. Na kierunku prawniczym powstało tylko pięć prac dyplomowych i żadna z nich nie dotyczyła prawa rzymskiego⁵¹.

Dodać należy, że poza systematycznymi zajęciami prowadzonymi na poszczególnych wydziałach, oddział WWP w Łodzi organizował także wykłady przeznaczone dla szerokiego grona publiczności. Tego typu charakter miał między innymi cykl zebrań naukowo-dyskusyjnych w roku akademickim 1933/34. Na jednym z nich B. Łapicki wygłosił referat pt. *Powstanie monarchii rzymskiej*⁵².

⁴⁹ K. BARANOWSKI, *Oddział...*, s. 93-95.

⁵⁰ Dopiero w ostatnich latach przed wybuchem wojny wprowadzono tzw. godziny konferencyjne. Borys Łapicki odbywał je w poniedziałki w godz. 14-15; por. *WWP. Rok XXXII. Oddział w Łodzi. Rok X. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1937/38*, Łódź 1937, s. 29; *WWP. Rok XXXIII. Oddział w Łodzi. Rok XI. Skład osobowy i spis wykładów na rok akademicki 1938/39*, Łódź 1938, s. 29.

⁵¹ *WWP w Warszawie. Oddział w Łodzi. Sprawozdanie za okres 1928-1937*, Łódź 1938, s. 17-19.

⁵² *Ibidem*, s. 23.

6. SYLWETKI I DOROBEK NAUKOWY WYKŁADOWCÓW PRAWA RZYMSKIEGO W WWP

Przedstawienie sylwetek wykładowców prawa rzymskiego w WWP oraz ich twórczości naukowej rozpocząć wypada od F. Szenwica, który pracował w warszawskiej uczelni w latach 1918/19-1931/32. Krótki życiorys uczonego, napisany odręcznie przez anonimowego autora, znajduje się w PISK w Rzymie, w zespole nr 705/14/0: Spuścizna rodziny Szenwiców. Zawiera on jednak pewne nieścisłości⁵³. Feliks Szenwicz urodził się w 1891 r. w Warszawie. Studia prawnicze odbył na ówczesnym Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Miał następnie otrzymać propozycję podjęcia pracy naukowej na Uniwersytecie Moskiewskim, z której jednak nie skorzystał. Przez wiele lat prowadził praktykę adwokacką w kancelarii zlokalizowanej przy ul. Nowogrodzkiej 40 w Warszawie⁵⁴. Brał udział w pracach utworzonej w 1919 r. przy Ministerstwie Sprawiedliwości Komisji Prawa Handlowego, której zadaniem było uzupełnienie braków i ujednoczenie ustawodawstwa handlowego w byłych dzielnicach Polski⁵⁵. Spod pióra F. Szenwica wyszło, poza opracowaniami dotyczącymi prawa rzymskiego, także ponad 30 publikacji odnoszących się do zagadnień prawa cywilnego, handlowego i patentowego⁵⁶. Ten wieloletni wykładowca WWP zmarł 23 listopada 1936 r.

⁵³ W życiorysie przeczytać można m.in.: „Maturę uzyskał w Warszawie w 1905. Studia wyższe w Szkole Głównej na wydziale prawniczym ukończył w 1909”. Pamiętać trzeba, że Szkoła Główna działała w Warszawie w latach 1862-1869. Jej miejsce zajął następnie Cesarski Uniwersytet Warszawski. Informacje o uzyskaniu matury w 1905 r., w wieku 14 lat oraz ukończeniu studiów w 1909 r., w wieku 18 lat, trudno przyjąć za wiarygodne. Autor życiorysu wzmiankuje też o tym, że F. Szenwicz był: „Od 1928 (?) profesorem historii prawa rzymskiego na Wolnej Wszechnicy w Warszawie”. Jak wiadomo, działalność dydaktyczną rozpoczął tam kilka lat wcześniej.

⁵⁴ *Kalendarz sądowy na rok 1929*, oprac. J. KIRKICZENKO i M. KRACZKIEWICZ, Warszawa 1929, s. 247.

⁵⁵ Udział F. Szenwica miał charakter nieurzędowy i był następstwem zaproszenia przewodniczącego Komisji Jana J. Litauera; por. L. GÓRNICKI, *Unifikacja i kodyfikacja prawa o spółkach akcyjnych w II Rzeczypospolitej Polskiej*, «MHI» 14.1/2015, s. 134-135.

⁵⁶ Prace F. Szenwica ukazywały się najczęściej w formie artykułów w polskich: «Gazeta Sądowa Warszawska» (dalej: «GSW»), «Palestra», «Kwartalnik Prawa Cywilnego i Handlowego», i rosyjskich czasopismach: «Pravo», «Żurnal Ministerstwa Justicii».

W dorobku romanistycznym uczonego najważniejsze miejsce zajmuje bez wątpienia monografia *Vlast rimskago domovladyki*⁵⁷, Warszawa-Moskwa 1914. Licząca 347 stron rozprawa poświęcona została władzy rzymskiego naczelnika rodziny (*pater familias*). Autor rozpoczyna ją od wyjaśnienia pojęcia *familia* i przybliżenia kwestii związanych z jej strukturą. Następnie kreśli uwagi natury ogólnej na temat władzy zwierzchnika rodziny oraz znaczenia i pochodzenia terminów ją wyrażających. Po krótkim rozdziale zawierającym rozważania o roli, jaką odgrywał *pater familias* w zakresie kultu rodzinnego, w kolejnych częściach opracowania F. Szenwic omawia zakres uprawnień przysługujących naczelnikowi rodziny w stosunku do żony, dzieci, niewolników, klientów, wyzwolenców i osób, które znalazły się pod jego władzą w wyniku dokonania mancytacji (*personae in mancipio*). Monografię wieńczy zakończenie, w którym autor ukazuje przyczyny ograniczenia władzy zwierzchnika rzymskiej rodziny i zmiany wprowadzone na tym polu przez cesarzy chrześcijańskich. Podkreślić trzeba wykorzystanie, obok licznych źródeł prawa, także wielu fragmentów pochodzących z dzieł pisarzy antycznych: Plauta, Cyclerona, Liwiusza, Swetoniusza, Aulusa Gelliusa i innych. Bogaty wykaz literatury obejmuje ponad 200 pozycji, wśród których znajdują się najczęściej prace w języku niemieckim i francuskim, ale są również te napisane po włosku, rosyjsku, angielsku, łacinie oraz jedna po polsku⁵⁸. Rozprawa absolwenta Cesarzowskiego Uniwersytetu Warszawskiego jest praktycznie nieznaną polskim badaczom zajmującym się prawem starożytnego Rzymu⁵⁹. W pewnej mierze wpływ na taki stan rzeczy miała chwila ogłoszenia jej drukiem, tuż przed wybuchem wojny. Swoją „udział” ma w tym także B. Łapicki, o czym będzie jeszcze mowa.

⁵⁷ Por. krytyczne uwagi skreślone przez J. FLEJSZIC, «Pravo» 15/1915, szp. 1121-1125.

⁵⁸ Była to praca W. OKĘCKIEGO, *Prawo familijne u Rzymian*, cz. I: *Prawo małżeńskie*, Warszawa 1866, która w wykazie literatury widnieje z błędnym tytułem (*Prawo familijne w Rzymie*) i datą wydania (1886).

⁵⁹ Wyjątkiem jest tu J. KODRĘBSKI, *Prawo rzymskie*, [w:] *Antyk w Uniwersytecie Warszawskim. Nauka i nauczanie w okresie od powstania uczelni do 1915 roku*, red. J. KOLENDY, Warszawa 1993, s. 64, który w syntetyczny sposób omawia monografię i wyraża przy tym pozytywną opinię na jej temat.

Kolejną pracą F. Szenwica był artykuł *Zasady apelacji w prawie rzymskim*, «Przegląd Prawa i Administracji» (dalej: «PPiA») 43.2/1918, s. 267-271. Przedstawione w nim zostały regulacje prawa rzymskiego dotyczące apelacji w okresie republiki i cesarstwa. Autor opracowania zarysował wiele kwestii związanych z tą problematyką, zarówno w sprawach cywilnych, jak i karnych. Jego uwagę przyciągnęły takie zagadnienia, jak: określenie kategorii spraw, w których mogła być wniesiona apelacja, i podmiotów kompetentnych do jej rozpoznania; wskazanie osób uprawnionych do złożenia apelacji oraz formy i terminu, w jakim należało dokonać takiej czynności; przebieg postępowania apelacyjnego i wynikające z niego skutki prawne dla stron.

Na łamach «GSW» ukazały się natomiast prace o charakterze prawnoporównawczym, w których F. Szenwic zestawiał rozwiązania przyjęte w prawie rzymskim z odnośnymi regulacjami Code civil des Français. Tematyka opracowań obejmowała *Poręczenie za zobowiązania naturalne według prawa rzymskiego i kodeksu cywilnego* (46.10/1918, s. 97-99 i 46.11/1918, s. 109-112) oraz *Zadatek w prawie rzymskim i kodeksie cywilnym* (47.24/1919, s. 237-238; 47.25/1919, s. 247-249 i 47.26/1919, s. 254-255).

Być może do napisania przywołanych artykułów skłoniła F. Szenwica w miarę bliska perspektywa objęcia wykładów z prawa rzymskiego w WWP, a po ich rozpoczęciu także chęć wzmocnienia swojej pozycji w warszawskiej uczelni jako odpowiedniej osoby do prowadzenia takich zajęć. Ogłoszenie drukiem nawet drobnych prac w uznanych polskich czasopismach dawało nadzieję na to, że przestanie być postacią w zasadzie anonimową w polskiej literaturze romanistycznej.

W 1921 r. ukazała się w Warszawie następna publikacja uczonego, *Wiadomości wstępne z dziejów recepcji prawa rzymskiego na starożytnym Wschodzie*. Strona tytułowa zawiera informację, że jest to wykład wygłoszony na WNPiS WWP w Warszawie. Treść liczącego 36 stron opracowania oparta została w dużej mierze na rozprawie Ludwiga Mitteis'a, *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs. Mit Beiträgen zur Kenntniss des griechischen Rechts und der spätrömischen Rechtsentwicklung*, Leipzig 1891. Praca Szenwica spotkała

się z bardzo niepochlebnią oceną ze strony Zygmunta Lisowskiego⁶⁰. Profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie Poznańskim zarzucił mu wiele nieudolnych prób streszczenia i tłumaczenia fragmentów dzieła Mitteis'a, brak znajomości nowszej literatury przedmiotu oraz liczne błędy językowe. Nie wiadomo, czy te krytyczne uwagi stały się bezpośrednią przyczyną tego, że wykładowca WWP zaprzestał dalszych badań nad prawem rzymskim, ale faktem jest, że była to ostatnia jego publikacja z tego nurtu.

Prezentując spuściznę romanistyczną F. Szenwica, wspomnieć trzeba również o pracach, które zachowały się w formie maszynopisów w PISK w Rzymie: *Actio Pauliana*, ss. 21 i *Manus – comme la puissance du mari*, ss. 10 (także w języku włoskim: *Manus – come potenza del marito*, ss. 10). Niestety, brakuje informacji o datach ich powstania. Wszystkie przywołane szkice poświęcone są wyłącznie regulacjom prawa rzymskiego i zaopatrzone są w przypisy, co nasuwa przypuszczenie, że były przygotowywane do ogłoszenia drukiem. Dodać należy, że studium dotyczące skargi pauliańskiej napisane zostało w języku polskim. Ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na szersze omówienie twórczości tego uczonego w zakresie prawa antycznego Rzymu, ale jest ono planowane w przyszłości⁶¹.

Przechodząc do przybliżenia postaci i dorobku naukowego pozostałych wykładowców prawa rzymskiego w WWP, stwierdzić trzeba, że ukazały się już liczne publikacje poświęcone poszczególnym uczonym, które dosyć szczegółowo prezentują ich drogę życiową i twórczość na polu nauki. Z tego względu informacje na ten temat zostały tutaj mocno ograniczone.

Bez cienia wątpliwości uczonym, który położył największe zasługi zarówno w zakresie dydaktyki, jak i nauki prawa rzymskiego w WWP

⁶⁰ Por. «Ruch Prawniczy i Ekonomiczny» (dalej: «RPiE») 2.4/1922, s. 742-744.

⁶¹ Wstępem do ogłoszenia drukiem pracy poświęconej zaprezentowaniu twórczości wykładowcy WWP w zakresie prawa rzymskiego był referat: *Feliks Szenwic – zapomniany romanista warszawski pierwszej połowy XX wieku*, wygłoszony przez autora niniejszego opracowania 26 czerwca 2019 r. na posiedzeniu Sekcji Praw Antycznych Komitetu Nauk o Kulturze Antycznej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie.

był B. Łapicki⁶². Urodził się on 7 stycznia 1889 r. w Krasnojarsku na Syberii. Po ukończeniu gimnazjum studiował w latach 1907-1911 na Wydziale Prawa Uniwersytetu Moskiewskiego, gdzie w 1916 r. uzyskał stopień naukowy magistra prawa, odpowiadający naszej habilitacji. Rok później mianowany został profesorem prawa rzymskiego i cywilnego w Demidowskim Liceum Prawniczym w Jarosławiu, które posiadało status uczelni uniwersyteckiej. Po powrocie do Polski w 1923 r. związał się z WWP, gdzie w latach 1924-1939 przybliżał słuchaczom zagadnienia prawa rzymskiego i cywilnego. Dodać trzeba, że od roku akademickiego 1925/26 prowadził też przez wiele lat jako zastępca profesora wykłady z prawa rzymskiego na UW. Jesienią 1935 r., po przejściu profesora Ignacego Koschembahr-Łyskowskiego na emeryturę, zrezygnował z tego stanowiska i ograniczył swoją aktywność dydaktyczną na UW do prowadzenia wykładu monograficznego *Rozwój prawa familijnego w starożytnym Rzymie* oraz ćwiczeń. Zajęcia te realizował do 1939 r.⁶³ W czasie okupacji wykładał w Warszawie na tajnym Wydziale Ekonomiczno-Prawnym WWP⁶⁴. Po zakończeniu działań wojennych pracował na Uniwersytecie Łódzkim, gdzie w latach 1945-1960 kierował Zakładem Prawa Rzymskiego. Zmarł 28 stycznia 1974 r.

⁶² Szerzej na temat życia i dorobku naukowego B. Łapickiego por.: J. KODRĘBSKI, *Borys Łapicki (1889-1974)*, «Acta Universitatis Lodziensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne» 6/1976 (Folia Iuridica), s. 269-282; IDEM, *Borys Łapicki (1889-1974)*, [w:] *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu 'in memoriam'*, red. A. PIKULSKA-ROBASZKIEWICZ, Łódź 2000, s. 93-115; M. ZABŁOCKA, *Borys Łapicki 1889-1974*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808-2008*, red. G. BAŁTRUSZAJTYS, Warszawa 2008, s. 162-163; T. BANYŚ, Ł. KORPOROWICZ, *Borys Łapicki (1889-1974)*, [w:] *70 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego*, red. A. LISZEWSKA i A. PIKULSKA-RADOMSKA, Łódź 2015, s. 129-134.

⁶³ G. BAŁTRUSZAJTYS, *History of the Roman Law Department at the Warsaw University*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, red. M. ZABŁOCKA, J. KRZYNÓWEK, J. URBANIK, Z. SŁUŻEWSKA, I, Varsovie 2000, s. 37-38; M. ZABŁOCKA, *Nauki historycznoprawne...*, s. 286-287.

⁶⁴ M. JOŃCA, *Działalność Borysa Łapickiego w latach okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Ad laudem magistri nostri*. Mistrzowie. *Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. GAJDA, Toruń 2018, s. 69-70.

Pierwszą publikacją romanistyczną B. Łapickiego był artykuł *Przyczynki do nauki o prawach rzeczowych*, «GSW» 53.19/1925, s. 299-300 i 53.20/1925, s. 315-317, w którym zarysował współczesne teorie praw rzeczowych, a następnie starał się wyjaśnić pojęcie praw rzeczowych w świetle prawa starożytnego Rzymu. W kolejnej pracy uczony pochylił się nad ważnym i budzącym spory w nauce prawa rzymskiego zagadnieniem ustaw królewskich (*leges regiae*) i kwestią ich autentyczności⁶⁵.

Zainteresowania naukowe B. Łapickiego koncentrowały się jednak w ogromnej mierze nad różnymi aspektami władzy ojcowskiej (*patria potestas*). Gruntowne, prowadzone przez kilka lat badania na tym polu zaowocowały powstaniem dwóch monografii: *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie*, cz. I: *Czasy królewskie*, cz. II: *Czasy republikańskie*⁶⁶, Warszawa 1933, ss. 230; *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie. Okres klasyczny*⁶⁷, Warszawa 1937, ss. 124. Zasadniczy wniosek, do jakiego dochodzi autor w pierwszej rozprawie, sprowadza się do stwierdzenia, że konstrukcja władzy ojcowskiej była w jej historycznym rozwoju rezultatem współdziałania zarówno czynnika państwowego, jak i społecznego⁶⁸. Dogłębna analiza władzy ojcowskiej w okresie klasycznym prowadzi z kolei uczonego do konkluzji, że *patria potestas* ulegała coraz liczniejszym ograniczeniom. Zwraca on przy tym wyraźnie uwagę na pojęcie *pietas*, którą postrzega jako relację między ojcem a dziećmi opartą na wzajemnej miłości, poszanowaniu, równości i życzliwości.

⁶⁵ *Ustawy królewskie w starożytnym Rzymie. Zagadnienie ich autentyczności* «Pamiętnik Historyczno-Prawny» 12.6/1933, s. 303-332 (rec.: J. ADAMUS, «Kwartalnik Historyczny» (dalej: «KH») 47/1933, II: «Wiadomości Historyczne», s. 270; J. KESSLER, «PPiA» 58/1933, s. 354; A. AKERBERG, «Wiadomości Prawnicze» 1.3/1934, s. 89).

⁶⁶ Rec.: E. GINTOWT, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 4/1933, s. 137-138; A. RZEWSKI, «Notariat-Hipoteka» 27-28/1934, s. 270-272; V. KOROŠEC, «Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung» (dalej: ZSS) 57/1937, s. 419-421.

⁶⁷ Rec.: M. KOWADŁO, «Przegląd Klasyczny» (dalej: «PK») 4.4-7/1938, s. 183-184; F. BOSSOWSKI, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 19.3/1939, s. 552-554; V. KOROŠEC, «ZSS» 59/1939, s. 616-618.

⁶⁸ B. ŁAPICKI, *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie*, cz. I: *Czasy królewskie...*, s. 209-210.

W takim ujęciu władza ojcowska połączona jest z obowiązkiem służenia dzieciom oraz łagodnym stosunku do nich⁶⁹.

Uważna lektura obu dzieł B. Łapickiego pozwala zauważyć, że nie ma w nich żadnej wzmianki odnośnie do monografii F. Szenwica na temat władzy rzymskiego naczelnika rodziny. Fakt zupełnego pominięcia tej pracy rodzi oczywiste pytanie o przyczynę takiego stanu rzeczy. *Prima facie* wydawać by się mogło, że wychowanek Uniwersytetu Moskiewskiego po prostu nie wiedział o istnieniu takiej pozycji naukowej. Trudno w to jednak uwierzyć. Przebywając w Rosji, śledził on zapewne pojawiające się na tamtejszym rynku wydawniczym opracowania z prawa rzymskiego. Wspomnieć też trzeba, że recenzja rozprawy F. Szenwica zamieszczona została na łamach jednego z ważniejszych rosyjskich czasopism prawniczych, jakim było wydawane wówczas w Piotrogradzie «Pravo». W składzie członków kolegium redakcyjnego periodyku znajdował się L. Petrażycki. Jeśli nawet przyjąć, że wracający do Polski uczony nie wiedział o ukazaniu się takiego studium, to powstaje kolejne pytanie: Jak to możliwe, że informacji o istnieniu dzieła nie przekazał mu sam F. Szenwic? Naukowcy pracowali przecież razem w tej samej uczelni w latach 1924-1932, prowadząc zajęcia z prawa rzymskiego. Trudno cokolwiek powiedzieć o relacjach, jakie panowały między dwoma wykładowcami WWP, ale wydaje się jednak, że były one raczej chłodne. Prawdopodobnie B. Łapicki nie tylko wiedział o wydaniu monografii, ale znał też jej zawartość. Lektura napisanej po rosyjsku pracy nie mogła stanowić dla niego najmniejszej trudności, gdyż świetnie władał tym językiem. Być może doszedł do wniosku, że dzieło F. Szenwica przedstawia niską wartość naukową. Przywołanie tej pracy zmusiłoby B. Łapickiego do wyrażenia wobec niej wielu niepochlebnych uwag, podobnych do tych, jakie znalazły się w rosyjskiej recenzji Jekateriny Flejszic. Chcąc zatem uniknąć ostrej, publicznej krytyki rozprawy badacza, który przez lata wykładał prawo rzymskie w tej samej uczelni co on, postanowił pominąć ją milczeniem. Praca była praktycznie nieznaną w literaturze przedmiotu, więc ryzyko, że ktoś zarzuci mu jej nieuwzględnienie, było

⁶⁹ B. ŁAPICKI, *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie. Okres klasyczny...*, s. 119-120.

niewielkie⁷⁰. Dużo do myślenia daje też fakt zaprzestania prowadzenia przez F. Szenwica działalności dydaktycznej w WWP, co nastąpiło w 1932 r., a więc na krótko przed ukazaniem się pierwszej monografii B. Łapickiego poświęconej władzy ojcowskiej. Czy to odejście miało jakiś związek z planowaną publikacją absolwenta moskiewskiej uczelni? Odpowiedź na pytanie, dlaczego jej autor nie uczynił żadnej wzmianki na temat pracy F. Szenwica, nie jest prosta. Wspomnieć jeszcze należy, że ten ostatni nie wyraził na łamach któregoś z czasopism naukowych swojej opinii o ogłoszonej w 1933 r. rozprawie B. Łapickiego. Rozwiązanie tej zagadkowej sytuacji nie będzie chyba łatwe.

Dorobek romanistyczny uczonego w dwudziestoleciu międzywojennym wzbogacają opracowania, które ukazały się w 1936 r. Pierwsze z nich, *'Misericordia' w prawie rzymskim*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, II, Lwów 1936, s. 117-131, poświęcone zostało jednej z naczelnych cnót chrześcijańskich. Autor omawia w nim pojęcie *misericordia* u Ojców Kościoła i w literaturze świeckiej, w źródłach prawa klasycznego oraz w kodyfikacji justyniańskiej. Treść drugiej pracy, *Uwagi o kryzysie nauki prawa rzymskiego*, Warszawa 1936, ss. 51, wypełniają krytyczne opinie na temat szeroko praktykowanej metody badań polegającej na poszukiwaniu zmian dokonanych przez kodyfikatorów justyniańskich w tekstach z okresu klasycznego (tzw. polowanie na interpolacje).

Ostatnią publikacją B. Łapickiego z okresu II Rzeczypospolitej jest obszerne studium *Jednostka i państwo w Rzymie starożytnym. Rozważania historyczne na tle przeobrażeń prawa i państwa w dobie obecnej*, Warszawa 1939, ss. 294. Znalazły się w nim rozważania na temat funkcjonowania państwa i prawa w antycznym Rzymie, pojęcia i treści prawa podmiotowego, znaczenia woli jednostki, godności obywatelskiej. Interesujące spostrzeżenia zawiera końcowa część pracy, którą poświęcono charakterystyce ustrojów totalitarnych: komunistycznej Rosji, faszystowskich Włoch i hitlerowskich Niemiec⁷¹.

⁷⁰ Żaden z autorów, którzy pisali recenzje do prac B. Łapickiego, nie podniósł takiego zarzutu.

⁷¹ Monografię omawia szerzej J. KODRĘBSKI, *Borys Łapicki (1889-1974)*, [w:] *Profesorowi...*, s. 101-104.

Śledząc działalność dydaktyczną i naukową uczonego od chwili jego powrotu do Polski aż do wybuchu II wojny światowej, zgodzić się należy z opinią Jana Kodreńskiego, że głównym warsztatem pracy B. Łapickiego była jednak WWP, a nie UW, gdzie jako zastępca profesora odgrywał on niewątpliwie rolę drugorzędną⁷². Znamienne jest również to, że po rezygnacji z tego stanowiska i jeszcze ściślej związanu się z WWP publikował on swoje rozprawy naukowe z roku 1937 i 1939 w serii wydawniczej *Bibliotheca Universitatis Liberae Polonae*. Pamiętać również trzeba, że B. Łapicki powołany został w 1938 r. na stanowisko prorektora WWP⁷³.

Uczonym, który w latach 1932-1937 przybliżał słuchaczom WWP zagadnienia prawa rzymskiego, był Z. Zmigryder-Konopka. Urodził się on 23 października 1897 r. w Warszawie. Tam też ukończył gimnazjum i wstąpił w 1916 r. na Wydział Filozoficzny UW, gdzie studiował filologię klasyczną i historię starożytną. Na uczelni tej uzyskał w 1925 r. stopień doktora oraz habilitował się w 1933 r. Przez wiele lat pracował jako nauczyciel języków klasycznych w gimnazjach warszawskich. Od 1928 r. wykładał historię starożytną na UW. Poza zajęciami dla słuchaczy WNPiS, prowadził także w WWP proseminarium i wykłady z historii starożytnej na Wydziale Humanistycznym. W 1937 r. zostaje profesorem WWP, a rok później senatorem V kadencji powołanym przez Prezydenta RP Ignacego Mościckiego. Zmarł 4 listopada 1939 r.⁷⁴

⁷² *Ibidem*, s. 96-97.

⁷³ WWP. Rok XXXIII. Skład osobowy i spis wykładów wraz z rozkładem godzin na rok akademicki 1938/39, Warszawa 1938, s. 7.

⁷⁴ Na temat drogi życiowej i spuścizny naukowej Z. Zmigrydera-Konopki por. „Uczniowie”, Zdzisław Zmigryder-Konopka, «KH» 53.3-4/1946, s. 655-659, i prace I. BIEŻUŃSKIEJ-MAŁOWIST: *Dzieje ustroju rzymskiego w ujęciu Zdzisława Zmigrydera-Konopki*, «Przegląd Historyczny» (dalej: «PH») 40/1949, s. 72-95; *Les institutions politiques romaines d'après les travaux de Zdzisław Zmigryder-Konopka*, «Revue Historique de Droit Français et Étranger» (dalej: «RHD») 27.1/1949, s. 1-27; Zdzisław Zmigryder-Konopka (1897-1939), [w:] *Historycy warszawscy...*, s. 359-374; Władysław Witwicki o Zdzisławie Zmigryderze-Konopce, «PH» 60.4/1969, s. 715-719; Zdzisław Zmigryder-Konopka 1897-1939, [w:] *W kręgu wielkich humanistów. Kultura antyczna w Uniwersytecie Warszawskim po I wojnie światowej*, red. I. BIEŻUŃSKA-MAŁOWIST, Warszawa 1991, s. 143-154.

Główny nurt badań naukowych uczonego stanowiły zagadnienia związane z historią ustroju rzymskiego. Zaowocowało to ukazaniem się licznych opracowań⁷⁵, wśród których na plan pierwszy wysuwają się: *Historja ustroju Rzplitej rzymskiej*, «PH» 28.2/1929, s. 311-355; *Studja nad dziejami ustroju rzymskiego (Sur la génèse des quelques institutions politique romaines)*, «Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego» 25.1-6/1932, s. 1-27; *Studja nad historją ustroju rzymskiego. Część pierwsza*⁷⁶, Warszawa 1936, ss. 88. Zdzisław Zmigrzyder-Konopka publikował też prace, których tematyka nawiązywała wprost do prawa rzymskiego: *U źródeł rzymskiej procedury karnej. 'Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit', paricidas esto*⁷⁷, «PH» 31.2/1933-1934, s. 157-184; *Istota prawna relegacji obywatela rzymskiego*⁷⁸, «PH» 33.2/1936, s. 469-500.

W gronie wykładowców prawa rzymskiego WWP był też W. Kozubski. Uczony ten urodził się 10 sierpnia 1880 r. w Bochni. Po ukończeniu gimnazjum w Nowym Sączu podjął studia prawnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim (dalej: UJ), które sfinalizował w 1904 r. ze stopniem doktora praw. Przez wiele lat pracował w Wiedniu w Prokuraturii Skarbu, a następnie w Ministerstwie Komunikacji i Ministerstwie dla Galicji. Krótko po odzyskaniu niepodległości zatrudniony w Ministerstwie Kolei Żelaznych, a później w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia

⁷⁵ Por. też: *Geneza i istota rzymskiej 'tribus'*, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, I: *Referaty*, red. K. TYSZKOWSKI, Lwów 1930, s. 107-112; *Sur les origines du tribunat de la plèbe*, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, II, Varsovie 1933, s. 1-12; *Oblicze prawne ekspansji rzymskiej*, [w:] *Charisteria Gustavo Przychocki 'a discipulis oblata'*, Varsoviae 1934, s. 335-356. W dorobku uczonego znajduje się jeszcze wiele innych publikacji, w tym liczne hasła napisane dla *Encyklopedii Wojskowej*, red. O. LASKOWSKI, I-VIII, Warszawa 1931-1939.

⁷⁶ Rec.: M. KOWADŁO, «PK» 4.4-7/1938, s. 163-165; M. POPEŁAWSKI, «Nowa Książka» 5.2/1938, s. 91; J. WOLSKI, «Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych» 8.2/1939-1946, s. 353-354.

⁷⁷ Por. też *Alle fonti della procedura penale romana*, «Studi Italiani di Filologia Classica» 14.2/1937, s. 89-124.

⁷⁸ Por. też *La nature juridique de la relégation du citoyen romain*, «RHD» 18.2/1939, s. 307-347.

Publicznego. W roku 1923 habilitował się na UJ i zaczął prowadzić na tamtejszym Wydziale Prawa i Administracji zajęcia dydaktyczne z prawa rzymskiego. W 1934 r. przeniósł habilitację na UW, gdzie po odejściu profesora I. Koschembahr-Łyskowskiego na emeryturę, mianowany został zastępcą profesora, a następnie w roku 1936, profesorem nadzwyczajnym prawa rzymskiego. Dodać można, że począwszy od 1933 r., prowadził w Warszawie kancelarię adwokacką. Słuchaczom WWP przybliżał także, poza prawem rzymskim, zagadnienia prawa cywilnego. Po zakończeniu wojny związany był z UW. Zmarł 14 października 1951 r.⁷⁹

Pierwszą romanistyczną pracą W. Kozubskiego była monografia *Opieka nad kobietami w prawie rzymskim*⁸⁰, Kraków 1922, ss. 48. Debiut krakowskiego prawnika wypadł dobrze⁸¹, gdyż to na podstawie tego dzieła uzyskał habilitację. W 1925 r. dokonał we współpracy z Rafałem Taubenschlagiem tłumaczenia na język polski podręcznika autorstwa Rudolfa Sohma⁸². Spod pióra W. Kozubskiego wyszedł także artykuł *Elementy Kodyfikacji Justyniańskiej*, «Themis Polska» 9/1935, s. 152-173. Zaznaczyć trzeba, że dorobek okresu międzywojennego wzbogaca

⁷⁹ Szerzej na temat życia i dorobku naukowego W. Kozubskiego por.: R. TAUBENSCHLAG, *Włodzimierz Kozubski (1880-1951)*, «Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego» 44/1951, s. 149-150; S. KONARSKI, *Kozubski Włodzimierz Antoni*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, XV, Wrocław 1970, s. 47-48; M. ZABŁOCKA, *Z dziejów prawa rzymskiego...*, s. 449-463; EADEM, *Włodzimierz Antoni Kozubski 1880-1951*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808-2008*, red. G. BAŁTRUSZAJTYS, Warszawa 2008, s. 170-172; P.M. ŻUKOWSKI, *Kozubski Włodzimierz Antoni*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, II: 1780-2012*, red. D. MAŁEC, Kraków 2014, s. 252-254.

⁸⁰ Por. też streszczenia: *Opieka nad kobietami w prawie rzymskim*, «Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie» 26.9/1921, s. 2-4; *Die Geschlechtsvormundschaft im römischen Recht*, «Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. Classe de Philologie. Classe d'Histoire et de Philosophie» 1-10/1921, s. 12-15.

⁸¹ Por. pochlebną recenzję Z. LISOWSKIEGO, «RPiE» 3.4/1923, s. 632-633.

⁸² Por. *Institutionen, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925, ss. 754. Było to tłumaczenie 17., pośmiertnego już wydania podręcznika R. SOHMA, *Institutionen, Geschichte und System des römischen Privatrechts*, Leipzig 1917, które opracowali L. MITTEIS i L. WENGER.

jeszcze opracowanie⁸³ *Historia i źródła rzymskiego prawa prywatnego*⁸⁴, Kraków 1938, ss. 54, które stało się też częścią wspólnej pracy R. Taubenschlaga i W. Kozubskiego, *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*, wyd. 2, Warszawa-Kraków 1938, ss. 318.

7. PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badania pokazują, że władze WWP w Warszawie miały ambicje kształcenia swoich słuchaczy na jak najwyższym poziomie. Pomimo że uczelnia nie posiadała tradycji nauczania prawa rzymskiego, zajęcia z tego przedmiotu prowadzone były przez cały okres międzywojenny. Czyniono starania, aby w skład grona wykładających wchodził uczeni z odpowiednim doświadczeniem dydaktycznym i uznaną pozycją naukową. Nie zawsze było to łatwe, o czym może świadczyć przykład F. Szenwica, którego publikacje romanistyczne spotykały się z niepocholebnymi recenzjami. Przez wiele lat znaczną część wykładów z prawa rzymskiego, zarówno w Warszawie, jak i w oddziale WWP w Łodzi, prowadzili naukowcy związani z UW. Uczonym, który położył największe zasługi w zakresie nauczania i nauki prawa rzymskiego w WWP, był niewątpliwie B. Łapicki. W ogromnej mierze to właśnie dzięki jego działalności można powiedzieć, że WWP miała swój udział w rozwoju romanistyki polskiej w II Rzeczypospolitej. Podkreślić należy, że w wielu kwestiach system kształcenia w WWP odbiegał od modelu obowiązującego na uniwersyteckich wydziałach prawa. Tytułem przykładu wskazać tu można na mniejszą liczbę godzin wykładów z prawa rzymskiego czy brak zajęć o charakterze praktycznym. Te różnice nie zmieniają jednak ogólnej, pozytywnej oceny odnośnie do obecności prawa rzymskiego w WWP. Docenić trzeba fakt, że władze tej prywatnej szkoły akademickiej miały świadomość, że nauczanie prawa

⁸³ Do nurtu romanistycznego zaliczyć też można opracowania prezentujące twórczość R. Taubenschlaga: *Rafała Taubenschlaga prace historyczno-prawne w latach 1913-1925*, «PPiA» 51/1926, s. 61-70; *Rafał Taubenschlag (z okazji trzydziestolecia działalności naukowej) (1904-1934)*, «PPiA» 59/1934, s. 297-307.

⁸⁴ Rec. K. KRAUSHAR, «Palestra» 15.2/1938, s. 157-158.

starożytnego Rzymu stanowi istotny komponent w procesie edukacji jej słuchaczy. Wykłady przybliżające materię prawa rzymskiego przyczyniały się bowiem do poszerzania horyzontów myślowych adeptów sztuki prawniczej. Pozwalały im również uświadomić, jak ważną rolę odegrało prawo rzymskie w kształtowaniu kultury prawnej Europy, w tym także w tworzeniu prawa w międzywojennej Polsce.

PRAWO RZYMSKIE W WOLNEJ WSZECHNICY POLSKIEJ W OKRESIE
DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

Streszczenie

WWP w Warszawie była jedną z kilku szkół wyższych w Polsce, w których w okresie międzywojennym wykładano prawo rzymskie. Zajęcia z tego przedmiotu prowadzili: Feliks Szenwic (1918-1932); Borys Łapicki (1924-1939); Zdzisław Zmigryder-Konopka (1932-1937); Włodzimierz Kozubski (1934-1936). W 1928 r. powstał oddział WWP w Łodzi, gdzie do wybuchu II wojny światowej także wykładano prawo rzymskie. Bez cienia wątpliwości uczonym, który położył największe zasługi zarówno w zakresie dydaktyki, jak i nauki prawa rzymskiego w WWP był B. Łapicki. W okresie międzywojennym napisał on kilka wartościowych prac. Pomimo że model kształcenia słuchaczy w WWP różnił się od schematu obowiązującego na uniwersyteckich wydziałach prawa, to uczelnia ta odegrała ważną rolę w życiu naukowym i społecznym II Rzeczypospolitej. Nauczanie prawa rzymskiego w WWP przyczyniało się do poszerzania horyzontów myślowych słuchaczy i pozwalało uświadomić im, jak ważną rolę odegrało prawo rzymskie w kształtowaniu kultury prawnej Europy.

ROMAN LAW AT WOLNA WSZECHNICA POLSKA IN THE INTERWAR PERIOD

Summary

The private Warsaw college known as Wolna Wszechnica Polska (WWP) was one of the few academic institutions in Poland where Roman law was taught in the interwar period. Roman law lectures were given by Feliks Szenwic (1918-1932), Borys Łapicki (1924-1939), Zdzisław Zmigryder-Konopka (1932-1937), and Włodzimierz Kozubski (1934-1936). In 1928, the WWP opened a branch in Łódź, where Roman law was taught until the outbreak of the Second World War. Unquestionably, the greatest contribution to the teaching of Roman law and Romanist scholarship at WWP came from Borys Łapicki, who was the author of several important books and papers. Although the model of education offered by WWP differed from the standard at the law faculties in Polish universities, this institution played an important role in Polish academic life in the 1920s and '30s. Roman law as taught at WWP broadened the intellectual horizon of its students and made them aware of the important role that it had played in the shaping of the legal culture of Europe.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie; Wolna Wszechnica Polska; Feliks Szenwic; Borys Łapicki; Zdzisław Zmigryder-Konopka; Włodzimierz Kozubski.

Keywords: Roman law; Wolna Wszechnica Polska; Feliks Szenwic; Borys Łapicki; Zdzisław Zmigryder-Konopka; Włodzimierz Kozubski.

Literatura

'*Ad laudem magistri nostri*'. *Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. GAJDA, Toruń 2018.

BAŁTRUSZAJTYS G., *History of the Roman Law Department at the Warsaw University*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*, red. M. ZABŁOCKA, J. KRZYNÓWEK, J. URBANIK, Z. SŁUŻEWSKA, I, Varsovie 2000, s. 33-44.

- BANYŚ T., KORPOROWICZ Ł., *Borys Łapicki (1889-1974)*, [w:] *70 Lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego*, red. A. LISZEWSKA i A. PIKULSKA-RADOMSKA, Łódź 2015, s. 129-134.
- BARANOWSKI K., *Alternatywna edukacja w II Rzeczypospolitej. Wolna Wszechnica Polska*, Warszawa-Łódź 2001.
- BARANOWSKI K., *Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi 1928-1939*, Warszawa-Łódź 1977.
- BIEŻUŃSKA-MAŁOWIST I., *Dzieje ustroju rzymskiego w ujęciu Zdzisława Zmigrydera-Konopki*, «Przegląd Historyczny» 40/1949, s. 72-95.
- BIEŻUŃSKA-MAŁOWIST I., *Les institutions politiques romaines d'après les travaux de Zdzisław Zmigryder-Konopka*, «Revue Historique de Droit Français et Étranger» 27.1/1949, s. 1-27.
- BIEŻUŃSKA-MAŁOWIST I., *Władysław Witwicki o Zdzisławie Zmigryderze-Konopce*, «Przegląd Historyczny» 60.4/1969, s. 715-719.
- BIEŻUŃSKA-MAŁOWIST I., *Zdzisław Zmigryder-Konopka (1897-1939)*, [w:] *Historycy warszawscy ostatnich dwóch stuleci*, red. A. GIEYSZTOR, J. MATERNICKI, H. SAMSONOWICZ, Warszawa 1986, s. 359-374.
- BIEŻUŃSKA-MAŁOWIST I., *Zdzisław Zmigryder-Konopka 1897-1939*, [w:] *W kręgu wielkich humanistów. Kultura antyczna w Uniwersytecie Warszawskim po I wojnie światowej*, red. I. BIEŻUŃSKA-MAŁOWIST, Warszawa 1991, s. 143-154.
- CZECH-JEZIERSKA B., *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011.
- Dziesięciolecie Wolnej Wszechnicy Polskiej TKN. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Kursów Naukowych 1906-1916*, red. R. ORŁOWSKI, Warszawa 1917.
- Encyklopedia Wojskowa*, red. O. LASKOWSKI, I-VIII, Warszawa 1931-1939.
- GÓRNICKI L., *Unifikacja i kodyfikacja prawa o spółkach akcyjnych w II Rzeczypospolitej Polskiej*, «Miscellanea Historico-Iuridica» 14.1/2015, s. 133-168.
- JOŃCA M., *Działalność Borysa Łapickiego w latach okupacji hitlerowskiej*, [w:] *'Ad laudem magistris nostri'. Mistrzowie. Dzieła polskiej romanistyki*, red. E. GAJDA, Toruń 2018, s. 65-80.
- Kalendarz sądowy na rok 1929*, oprac. J. KIRKICZENKO i M. KRACZKIEWICZ, Warszawa 1929.
- KODRĘBSKI J., *Borys Łapicki (1889-1974)*, «Acta Universitatis Lodziensis. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne» 6/1976 (Folia Iuridica), s. 269-282.
- KODRĘBSKI J., *Borys Łapicki (1889-1974)*, [w:] *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu 'in memoriam'*, red. A. PIKULSKA-ROBASZKIEWICZ, Łódź 2000, s. 93-115.

- KODRĘBSKI J., *Prawo rzymskie*, [w:] *Antyk w Uniwersytecie Warszawskim. Nauka i nauczanie w okresie od powstania uczelni do 1915 roku*, red. J. KOLENDO, Warszawa 1993, s. 15-88.
- KONARSKI S., *Kozubski Włodzimierz Antoni*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, XV, Wrocław 1970, s. 47-48.
- KOZUBSKI W., *Elementy Kodyfikacji Justyniańskiej*, «Themis Polska» 9/1935, s. 152-173.
- KOZUBSKI W., *Historia i źródła rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków 1938 (rec. K. KRAUSHAR, «Palestra» 15.2/1938, s. 157-158).
- KOZUBSKI W., *Opieka nad kobietami w prawie rzymskim*, Kraków 1922 (rec. Z. LISOWSKI, «Ruch Prawniczy i Ekonomiczny» 3.4/1923, s. 632-633).
- KOZUBSKI W., *Rafał Taubenschlag (z okazji trzydziestolecia działalności naukowej) (1904-1934)*, «Przegląd Prawa i Administracji» 59/1934, s. 297-307.
- KOZUBSKI W., *Rafała Taubenschlaga prace historyczno-prawne w latach 1913-1925*, «Przegląd Prawa i Administracji» 51/1926, s. 61-70.
- KRASSOWSKI J., *Z historii Wolnej Wszechnicy Polskiej*, [w:] *'Ex Litteris Libertas': Jednodniówka studentów Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie*, Warszawa 1923, s. 19-24.
- KRZYWICKI L., *„Wykłady latające” (Poprzednicy Wolnej Wszechnicy Polskiej)*, [w:] *'Ex Litteris Libertas': Jednodniówka studentów Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie*, Warszawa 1923, s. 13-16.
- ŁAPICKI B., *Jednostka i państwo w Rzymie starożytnym. Rozważania historyczne na tle przeobrażeń prawa i państwa w dobie obecnej*, Warszawa 1939.
- ŁAPICKI B., *'Misericordia' w prawie rzymskim*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, II, Lwów 1936, s. 117-131.
- ŁAPICKI B., *Przyczynek do nauki o prawach rzeczowych*, «Gazeta Sądowa Warszawska» 53.19/1925, s. 299-300 i 53.20/1925, s. 315-317.
- ŁAPICKI B., *Ustawy królewskie w starożytnym Rzymie. Zagadnienie ich autentyczności* «Pamiętnik Historyczno-Prawny» 12.6/1933, s. 303-332 (rec.: J. ADAMUS, «Kwartalnik Historyczny» 47/1933, II: «Wiadomości Historyczne», s. 270; J. KESSLER, «Przegląd Prawa i Administracji» 58/1933, s. 354; A. AKERBERG, «Wiadomości Prawnicze» 1.3/1934, s. 89).
- ŁAPICKI B., *Uwagi o kryzysie nauki prawa rzymskiego*, Warszawa 1936.
- ŁAPICKI B., *Władza ojcovska w starożytnym Rzymie*, cz. I: *Czasy królewskie*, cz. II: *Czasy republikańskie*, Warszawa 1933 (rec.: E. GINTOWT, «Przewodnik Historyczno-Prawny» 4/1933, s. 137-138; A. RŻEWSKI, «Notariat-Hipoteka» 27-28/1934, s. 270-272; V. KOROŠEC, «Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung» 57/1937, s. 419-421).

- ŁAPICKI B., *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie. Okres klasyczny*, Warszawa 1937 (rec.: M. KOWAŁO, «Przegląd Klasyczny» 4.4-7/1938, s. 183-184; F. BOSSOWSKI, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» 19.3/1939, s. 552-554; V. KOROŠEC, «Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung» 59/1939, s. 616-618).
- MALINIAK W., *Historja ustroju Polski*, Warszawa 1927.
- MALINIAK W., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1927.
- MANTEUFFEL J., *Książka w starożytności*, Lwów 1937.
- MITTEIS L., *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs. Mit Beiträgen zur Kenntniss des griechischen Rechts und der spätromischen Rechtsentwicklung*, Leipzig 1891.
- MYŚLIICKI I., *Wolna Wszechnica Polska. Cele i zadania. Ustrój. Uprawnienia*, Warszawa 1930.
- NANCKA G., *Prawo rzymskie w pracach Marcelego Chlamtacza*, Katowice 2019.
- OKĘCKI W., *Prawo familijne u Rzymian, cz. I: Prawo małżeńskie*, Warszawa 1866.
- REYMONT S., *Wolna Wszechnica Polska. Powstanie, rozwój, zasługi*, Warszawa 1979.
- SKUBAŁA-TOKARSKA Z., *Spółeczna rola Wolnej Wszechnicy Polskiej*, Wrocław 1967.
- SZCZYGIELSKI K., *O roli prawa rzymskiego w kształceniu polskich prawników. Uwagi na marginesie książki Bożeny Anny Czech-Jeziarskiej, Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011, «Miscellanea Historico-Iuridica» 13.1/2014, s. 305-325.
- SZENWIC F., *Poręczenie za zobowiązania naturalne według prawa rzymskiego i kodeksu cywilnego*, «Gazeta Sądowa Warszawska» 46.10/1918, s. 97-99; 46.11/1918, s. 109-112.
- SZENWIC F., *Vlast rimskago domovladyki*, Warszawa-Moskwa 1914 (rec. J. FLEJSZIC, «Pravo» 15/1915, szp. 1121-1125).
- SZENWIC F., *Wiadomości wstępne z dziejów recepcji prawa rzymskiego na starożytnym Wschodzie*, Warszawa 1921 (rec. Z. LISOWSKI, «Ruch Prawniczy i Ekonomiczny» 2.4/1922, s. 742-744).
- SZENWIC F., *Zadatek w prawie rzymskim i kodeksie cywilnym*, «Gazeta Sądowa Warszawska» 47.24/1919, s. 237-238; 47.25/1919, s. 247-249; 47.26/1919, s. 254-255.
- SZENWIC F., *Zasady apelacji w prawie rzymskim*, «Przegląd Prawa i Administracji» 43.2/1918, s. 267-271.

- TAUBENSCHLAG R., Włodzimierz Kozubski, «Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego» 44/1951, s. 149-150.
- TAUBENSCHLAG R., KOZUBSKI W., *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*², Warszawa-Kraków 1938.
- TAUBENSCHLAG R., KOZUBSKI W., *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa 1925 – tłumaczenie, [z:] R. SOHM, *Institutionen, Geschichte und System des römischen Privatrechts*, oprac. L. MITTEIS i L. WENGER, Leipzig 1917.
- UCZNIOWIE, Zdzisław Zmigryder-Konopka, «Kwartalnik Historyczny» 53.3-4/1946, s. 655-659.
- ZABŁOCKA M., *Badania romanistów polskich w latach 2011-2013*, «Zeszyty Prawnicze» 15.2/2015, s. 191-242.
- ZABŁOCKA M., *Borys Łapicki 1889-1974*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808-2008*, red. G. BAŁTRUSZAJTYS, Warszawa 2008, s. 162-163.
- ZABŁOCKA M., *Gorsze lata polskiej romanistyki*, «Zeszyty Prawnicze» 17.4/2017, s. 131-177.
- ZABŁOCKA M., *Nauki historycznoprawne w Uniwersytecie Warszawskim w okresie II Rzeczypospolitej. Prawo rzymskie*, [w:] *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. PYTER, Lublin 2008, s. 279-300.
- ZABŁOCKA M., *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002.
- ZABŁOCKA M., *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013.
- ZABŁOCKA M., *Włodzimierz Antoni Kozubski 1880-1951*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808-2008*, red. G. BAŁTRUSZAJTYS, Warszawa 2008, s. 170-172.
- ZABŁOCKA M., *Z dziejów prawa rzymskiego na Uniwersytecie Warszawskim (Sylwetka Włodzimierza Kozubskiego)*, [w:] *Profesorowi Janowi Kodrębskiemu 'in memoriam'*, red. A. PIKUŁSKA-ROBASZKIEWICZ, Łódź 2000, s. 449-463.
- ZMIGRYDER-KONOPKA Z., *Geneza i istota rzymskiej 'tribus'*, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, I: *Referaty*, red. K. TYSZKOWSKI, Lwów 1930, s. 107-112.
- ZMIGRYDER-KONOPKA Z., *Historja ustroju Rzplitej rzymskiej*, «Przegląd Historyczny» 28.2/1929, s. 311-355.
- ZMIGRYDER-KONOPKA Z., *Istota prawna relegacji obywatela rzymskiego*, «Przegląd Historyczny» 33.2/1936, s. 469-500 (= *La nature juridique de*

- la relégation du citoyen romain*, «Revue Historique de Droit Français et Étranger» 18.2/1939, s. 307-347).
- ZMIGRYDER-KONOPKA Z., *Oblicze prawne ekspansji rzymskiej*, [w:] *Charisteria Gustavo Przychocki 'a discipulis oblata'*, Varsoviae 1934, s. 335-356.
- ZMIGRYDER-KONOPKA Z., *Studja nad dziejami ustroju rzymskiego (Sur la génèse des quelques institutions politiques romaines)*, «Sprawozdania z posiedze n Towarzystwa Naukowego Warszawskiego» 25.1-6/1932, s. 1-27.
- ZMIGRYDER-KONOPKA Z., *Studja nad historj  ustroju rzymskiego. Cz szcz pierwsza*, Warszawa 1936 (rec.: M. KOWADŁO, «Przegl d Klasyczny» 4.4-7/1938, s. 163-165; M. POPŁAWSKI, «Nowa Ksi zka» 5.2/1938, s. 91; J. WOLSKI, «Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych» 8.2/1939-1946, s. 353-354).
- ZMIGRYDER-KONOPKA Z., *Sur les origines du tribunat de la plèbe*, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, II, Varsovie 1933, s. 1-12.
- ZMIGRYDER-KONOPKA Z., *U źródeł rzymskiej procedury karnej. 'Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto'*, «Przegl d Historyczny» 31.2/1933-1934, s. 157-184 (= *Alle fonti della procedura penale romana*, «Studi Italiani di Filologia Classica» 14.2/1937, s. 89-124).
- ŻUKOWSKI P.M., *Kozubski Włodzimierz Antoni*, [w:] *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, II: 1780-2012, red. D. MAŁEC, Kraków 2014, s. 252-254.